İlyas Əfəndiyev 1914-1996

Azərbaycanın xalq yazıçısı, Dövlət mükafatı laureatı, görkəmli nasir, dramaturq İlyas Məhəmməd oğlu Əfəndiyev 1914-cü il may ayının 26-da Qaryagin rayonunun (indiki Füzuli rayonu) hal-hazırki Saracıq kəndində tanınmış və hörmətli tacir ailəsində anadan olmuşdur. O, 7-8 yaşlarında olarkən atası vəfat etmiş, anası bütün ömrünü övladlarını boya-başa çatdırmağa sərf etmişdir.

Əfəndiyevlər ailəsi 30-cu illərdə ciddi təqiblərə məruz qalmış, onların ata-baba mülkü əllərindən alınmış, ailənin bəzi üzvləri "xalq düşməni" kimi güllələnmiş, bəziləri həbs edilərək vətəndən uzaqlara sürgün olunmuşdur.

Bir çoxları kimi İlyasın da uşaqlıq illərinin müəyyən hissəsi Şuşada keçdiyindən yazıçının yaradıcılığında Şuşa və Qarabağ mövzusu mühüm yer tutur.

Yazıçı hələ uşaq yaşlarından zəhmətə alışmış, məktəbə getməzdən əvvəl yazıb-oxumağı öyrənmiş, çoxlu kitablar mütaliə etmişdir. 1921-ci ildə birinci sinifə gedən İlyas 1930-cu ildə pedaqoji təmayüllü iki dərəcəli orta məktəbi əla qiymətlərlə bitirmişdir.

Yazıçının formalaşıb yetkinləşməsinə, bir sənətkar kimi püxtələşməsinə oxuduğu və dərs dediyi məktəbin kollektivi, boya-başa çatdığı bölgənin ictimai-mədəni mühiti, gənclik illərində böyük həvəslə izlədiyi və maraqla mütaliə etdiyi "Qızıl Araz" adlı rayon qəzeti, Füzulidə fəaliyyət göstərən xalq teatrı, ali təhsil aldığı institut həyatı, işlədiyi "Yeni yol", "Kommunist" və "Ədəbiyyat qəzeti" redaksiyaları və ən nəhayət Bakı ədəbi mühiti, Yazıçılar İttifaqı çox böyük təsir göstərmişdir.

Orta məktəbi bitirdikdən sonra bir müddət Böyük Bəhmənli kəndində dil və ədəbiyyatdan dərs deyən İ.Əfəndiyev 1935–1938-ci illərdə Qaryagin şəhər orta məktəbində coğrafiya müəllimi işləmiş, eyni zamanda gənclərin təlim-tərbiyəsində, məktəbyaşlı uşaqların təhsilə cəlb olunmasında fəallıq göstərmişdir.

Əfəndiyev orta məktəbi bitirdikdən sonra, ailə vəziyyətilə əlaqədar olaraq, təhsilində bir neçə il fasilə verməyə məcbur olur, lakin ali təhsil almaq və Bakıya getmək arzusu onu tərk etmirdi. O. Qaryagin rayonunun Böyük Bəhmənli kəndində müəllim işlədikdən sonra Xalq Maarif Komissarlığı tərəfindən Nuxa şəhərindəki

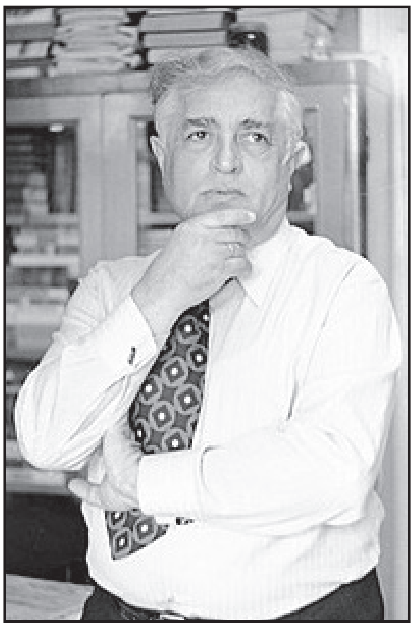

nümunəvi orta məktəbə tədris hissəsi müdiri vəzifəsinə təyin olunur. Bir il burada işlədikdən sonra ali təhsil almaq üçün Bakıya – Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutuna göndərilir. 1934-cü ildə APİ-nin ədəbiyyat şöbəsinə daxil olsa da, onun ali məktəbdə təhsil alması çox uzun sürmür; elə həmin il "kulak" balası olduğu üçün institutdan uzaqlaşdırılmışdı. Xoşbəxtlikdən İ.Əfəndiyevin adı həmin illərdə repressiya olunanların siyahılarında olmayıb. O, 1938-ci ildə APİ-nin coğrafiya fakültəsinin qiyabi şöbəsini bitirib, rayona qayıdaraq müəllimliyini davam etdirmişdir.

Respublikanın ən böyük ali məktəblərindən biri hesab edilən Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda təhsil aldığı illər İ.Əfəndiyevin həyat və yaradıcılığında mühüm bir mərhələ təşkil edir. Ən tanınmış alimlərin və müəllimlərin dərs dediyi həmin ali məktəbdə İ.Əfəndiyev Bəkir Çobanzadə, Əli Sultanlı və s. kimi müəllimlərdən dərs almışdır.

Məhz 30-cu illərin sonlarında İ.Əfəndiyev ədəbiyyata gəlmiş və bir-birinin ardınca hekayələr yazmağa başlamışdır. Sonralar "Kənddən məktublar" adı ilə çap olunan həmin hekayələri götürüb 1938-ci ilin yayında Bakıya gəlmişdir.

Həmin ilin axırlarından İlyas Əfəndiyev Bakıda "Yeni yol", "Kommunist" və "Ədəbiyyat qəzeti" redaksiyalarında işləmişdir. Onun ilk mətbu əsəri olan "Buruqlar arasında" oçerki 1938-ci ildə, eləcə də "Berlində bir gecə" adlı ilk hekayəsi "Ədəbiyyat qəzeti"ndə 1939-cu ildə dərc olunmuşdur. Həmin il nəşr edilmiş "Kənddən məktublar" kitabı müəllifinə "ədəbiyyat dünyası"na çıxmaq səlahiyyəti vermişdir.

O, 1943-cü ildə Mehdi Hüseynlə birlikdə ilk dram əsəri olan "İntizar" pyesini yazmış, 40-cı illərinin sonunda o, artıq özünü nasir və dramaturq kimi tanıtmış, əsərləri haqqında mətbuatda yazılar dərc olunmuşdur.

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının əvəzolunmaz simalarından biri kimi tarixə düşmüş İlyas Əfəndiyevin zəngin nəsrinə "Söyüdlü arx", "Körpüsalanlar", "Dağlar arxasında üç dost", "Sarıköynəklə Valehin nağılı", "Geriyə baxma, qoca", "Üçatılan" və digər roman və povestləri, dramaturgiyasına "İşıqlı yollar", "Bahar suları", "Atayevlər ailəsi", "Sən həmişə mənimləsən", "Mənim günahım", "Unuda bilmirəm", "Məhv olmuş gündəliklər", "Qəribə oğlan", "Mahnı dağlarda qaldı", "Bağlardan gələn səs" və başqaları daxildir. Qətiyyətlə demək olar ki, 60-cı illərdə səhnəyə gələn gənclərin püxtələşməsində İlyas Əfəndiyevin zəngin dramaturgiyasının böyük rolu olmuşdur.

Altmış ildən çox yaradıcılıq yolu keçmiş görkəmli sənətkar 90-cı illərdə də məhsuldar bir yazıçı kimi yazıb-yaratmış, sovet rejimi illərində deyə və yaza bilmədiyi bir sıra mövzuları yeni zamanın kontekstində oxuculara təqdim etmişdir. O, "Hacı Axundun cənnət bağı necə oldu" hekayəsini, "Xan qızı Gülsənubərlə tarzən Sadıqcanın nağılı" povestini dərc etdirmiş, "Tənha iydə ağacı", "Dəlilər və ağıllılar", "Hökmdar və qızı" və digər pyeslərini tamaşaya qoydurmuş, bir sıra yeni kitablarını nəşr etdirmişdir.

1990-cı ildə İstanbul və Ankara səhnələrində "Bizim qəribə taleyimiz" və "Sevgililərin cəhənnəmdə vüsalı" müvəffəqiyyətlə oynanılmış, bu əsərlər haqqında Türkiyə mətbuatı onlarla sanballı məqalələr vermişdir.

Sənətkarın yaradıcılığında Qarabağ mövzusu da əsas yer tutmuşdur. O, namərd qonşularımızın ötən əsrin 90-cı illərindən başlayan xəyanətkarlıqlarını, işğalçılıq hərəkətlərini dərin narahatlıq, vətəndaş yanğısı ilə izləmiş, əsərlərində Qarabağın qədim tarixini əks etdirmişdir.

Zəngin yaradıcılıq yolu keçmiş böyük sənətkar İlyas Əfəndiyev 1996-cı il oktyabrın 3-də Bakı şəhərində dünyasını dəyişmiş və Fəxri xiyabanda dəfn olunmuşdur.